

ONA TILI

**Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining
10-sinfi uchun darslik**

Oʻzbekiston Respublikasi Xalq taʼlimi vazirligi
nashrga tavsiya etgan

Yangi nashr

Toshkent – 2022

UO'K 811.512.133(075.3)
KBK 81.2(O'zb)ya72
O-58

Tuzuvchilar:

Baxtiyor Mengliyev, Shohrux Abdurahim,
Klaraxon Mavlonova, Mansur Siddiqov, Saodat Atoyeva

Xalqaro ekspert:

Iannuzzi Susan

Taqrizchilar:

- B. Bahriddinova – filologiya fanlari doktori, professor.
D. Yuldasheva – pedagogika fanlari nomzodi, professor.
G'. Hamroyev – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori.
M. Rahmonova – Farg'ona viloyati Farg'ona shahardagi 33-maktabi oliy toifali o'qituvchisi
D. Nurmuhammedova – Surxandaryo viloyati Termiz shahridagi 23-maktabning oliy toifali o'qituvchisi
L. Rustamova – To'raqo'rg'on tuman 1-IDUM ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Ona tili 10 [Matn]: 10-sinf uchun darslik / B. Mengliyev. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. –224 b.

MUNDARIJA

I BOB

5

MUHABBAT O‘ZI NIMA?

NUTQIY MAVZULAR:	LINGVISTIK MAVZULAR:
muhabbat tushunchasi; muhabbatga yondosh tushunchalar; ota-onaga muhabbat.	nutq uslublari; argumentli esse; iboralar uslubiyati; sinonim va antonimlar uslubiyati.

II BOB

26

JAMIYATNING BIR BO‘LAGIMAN

NUTQIY MAVZULAR:	LINGVISTIK MAVZULAR:
jamiyatdan ayro inson; jamiyatdagi odat va illatlar; ism qo‘yish; insonning jamiyatdagi o‘rni.	nutq so‘zlash; uslubiy xatolar, paronimlar; eskirgan so‘zlar uslubiyati; olmoshlar uslubiyati; bosh harflar imlosi.

III BOB

46

HUQUQDAN BURCHGACHA

NUTQIY MAVZULAR:	LINGVISTIK MAVZULAR:
mualliflik huquqi; gender tengligi; shaxs mas‘uliyati.	atamalar; unlilar imlosi; undoshlar imlosi.

IV BOB

66

MEN VA BOSHQALAR

NUTQIY MAVZULAR:	LINGVISTIK MAVZULAR:
shaxsning “men”i; olomon madaniyati; shaxsning o‘zgaralar bilan munosabati.	nutq sofligini buzuvchi birliklar; kirish va kiritmalar uslubiyati; ko‘plik qo‘shimchasi uslubi- yati.

V BOB

80

RUHIY TARBIYA

NUTQIY MAVZULAR:	LINGVISTIK MAVZULAR:
vijdon erkinligi; halollik; keng ildiz otgan illatlar.	qo‘shma gap uslubiyati; gap bo‘laklari tartibi uslubiyati; argo va jargonlar.

VI BOB

102

TILIM – BOYLLIGIM

NUTQIY MAVZULAR:	LINGVISTIK MAVZULAR:
soʻz masʼuliyati; soʻz tarixi; “yumshoq” birliklar; tillar taraqqiyoti va tanazzuli; til “ekologiyasi”.	soʻz yasovchi qoʻshimchalar uslubiyati; shevaga xos soʻzlar uslubiyati; asos va qoʻshimchalar imlosi.

VII BOB

122

FAN VA TEXNOLOGIYALAR

NUTQIY MAVZULAR:	LINGVISTIK MAVZULAR:
Nobel mukofoti; Nobel mukofoti laureatlari nutqi; kelajak kasblari; tabiat va ixtirolar; Innovatsion rivojlanish vazirligi.	ogʻzaki nutqda noverbal vositalardan foydalanish; feʼllarda nisbat, zamon, shaxs-son uslubiyati; qoʻshib, ajratib va chiziqcha bilan yozish imlosi.

VIII BOB

142

BOY BOʻLSAM...

NUTQIY MAVZULAR:	LINGVISTIK MAVZULAR:
asl boylik; qashshoqlik sabablari; boylarga kechagi va bugungi munosabat; millardlar hayotidan.	matn maqsadini aniqlash; vulgarizm va varvarizmlar; mustaqil nutq; yozma nutqning kirish va asosiy qismlarini shakllantirish; nuqta, soʻroq va undov belgilarining qoʻllanishi.

IX BOB

170

KINO SANOATI

NUTQIY MAVZULAR:	LINGVISTIK MAVZULAR:
kino; 25-kadr; seriallar; kino va adabiyot.	qoʻshtirnoqning qoʻllanishi; nuqtali vergulning qoʻllanishi; ikki nuqtaning qoʻllanishi.

X BOB

192

TABIAT VA INSON

NUTQIY MAVZULAR:

olam va ekologiya;
insonning tabiatga ta'siri;
Orol fojiasi;
Qizil kitob;
Greta Tunberg.

LINGVISTIK MAVZULAR:

matnni qisqartirish;
matnni kengaytirish;
matnni tushunish;
turli nutqiy vaziyatlarda
muloqot.

XI BOB

210

TAKRORLASH

MUHABBAT O'ZI NIMA?

1-dars

Topshiriq. Quyidagi savollarga javob bering va matn bilan tanishib chiqing.

1. Siz muhabbatni qanday tushunasiz?
2. Bu so'zni eshitganingiz zahoti xayolingizda kim yoki nima gavdalanadi?
3. O'zi muhabbatga ishonasizmi?

Muhabbat nima? ...

1 Muhabbatni oshiqlar umr mazmuni deb biladilar. Ayrimlar uchun u – azob, biroq totli azob. Vafo ko'rmaganlar: "Muhabbat yo'q narsa ekan", "Muhabbatga ishonmayman", – deb yozg'irib ham qo'yishadi. Bundan ko'rinadiki, muhabbatga turli taqdir **sohiblari** har xil ta'rif berishar ekan. Biroq adabiyot sahifalarini varaqlar ekanmiz, bir narsaga **amin bo'lamiz**: oshiq uchun muhabbat mangu bor, ba'zan yor bevafo yoki berahm bo'lishi mumkin, xolos.

Muhabbatni "Sevib qoldim", "Ko'nglimda muhabbat uyg'ondi", "Ishqim tushdi" kabi jumlar bilan izhor qiladilar. Biroq sevgi, muhabbat, ishq deganlari bir narsamikan?

Ingliz tilida "Love", nemischada "Liebe", lotinchada "Amor", ruschada "Любовь" deb nomlanadigan tuyg'uga nisbatan o'zbek tilida *sevgi, muhabbat, ishq* so'zlari qo'llanadi. Biroq bu so'zlar ayrim jihatlari bilan o'zaro farqlanar ekan.

Adib va adabiyotshunos Pirimqul Qodirov mavzuga **doir** maqolasida sevgi bir qalbdan bo'lsa, muhabbat ikki qalb o'rtasida bo'lishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, siz kimnidir sevsangiz-u, lekin u sizni sevmasa ham sevgi haqida gapirish mumkin, biroq muhabbat so'zi ikki qalb bir-birini sevgan holatda ishlatiladi.

2 "Sevgi" so'zi o'zbekcha (turkiy) bo'lsa, "muhabbat" arab tilidan o'zlashgan. Manbalarda "muhabbat" so'zi "habb", ya'ni xum so'zidan olingani aytiladi. Xum **to'lsa**, uning ichiga boshqa narsa solib bo'lmaganidek, qalbdan muhabbat bo'lsa, boshqa kishiga joy qolmaydi. "Sharq yulduzi"da bosilgan maqolada shunday yoziladi: "Yana boshqa ba'zilar "muhabbat" so'zining "habb" (*don*) so'zidan kelib chiqqani to'g'risida fikr bildirishadi. Jumladan, "habb" so'zi to'g'risida har bir mag'izli narsaning doni bor, deydi. Shundan kelib chiqib, yurakning o'rtasini "habbat ul-qalb" (*yurak doni*) deydi va do'st (*sevgili, suyukli, mahbub, ma'shuq*) o'sha joydan o'tsa, shuni "muhabbat" deb ataydi".

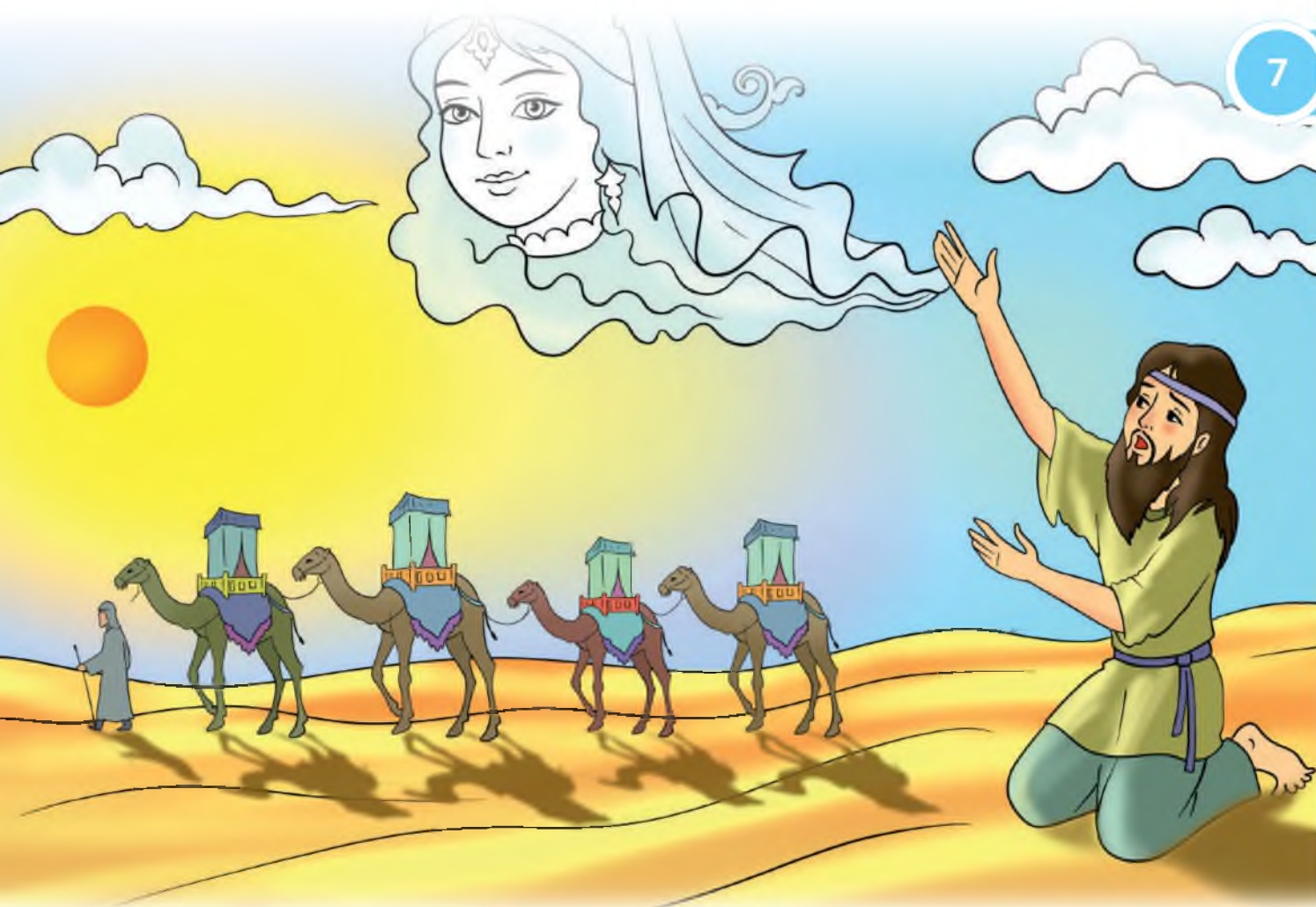
Shu o'rinda bir savol tug'iladi: kundalik hayotda ham biz bu ikki tushunchani farqlaymizmi? Shoir va yozuvchilarimiz-chi? Xalqona she'rlar ijodkori Muhammad Yusufga murojaat qilib ko'ramiz:

Sevgi, sevgi der ekan,
Sevgi dilni yer ekan.
Qizga mehring berguncha,
Muzga bag'ring ber ekan.

Muhabbat, ey go'zal **iztirob**,
Ey ko'hna dard, ey ko'hna tuyg'u,
Ko'kragimga qo'lingni tirab,
Yuragimni to'kib qo'ying-ku.

Bu satrlardan ko'rinadiki, biz sevgi va muhabbat tushunchalarini deyarli farqlamaymiz. Lekin muhabbat negadir sevgidan ko'ra **kengroq** va yukli tushunchadek tuyulaveradi. Sizda ham **shunaqami?**

Endi *oshiq, ma'shuqa, ushshoq* so'zlarining asosi bo'lmish *ishq* haqida gaplashsak. "Ishq" so'zi "ashaqa" – "chirmovuq o't"dan olingan. Chirmovuq daraxtga chirmashib unga ziyon yetkazadi, oxir-oqibat quritadi. Ishq bir dard bo'lib, u odamning fikri-yu yodini, o'y-u xayolini "chirmab" oladi, kuni kelib kasal qiladi. Bu ma'lumotlarni o'qiy turib **bexos** Majnunni eslagan bo'lsangiz, ajab emas. Binoyidek Qays ishq domiga tushib majnunga **aylandi-qoldi**. Laylini har ko'rganida hushidan ketib qolishlari, "Layli, Layli"dan boshqa narsa aytmashligi, **sahroda** hayvonlar bilan do'st tutinishi – bularning hammasi ishqning sevgi-muhabbatdan yuqori daraja ekanini anglatadi.

1.1-mashq. Matn asosida quyidagi ma'lumotlarning to'g'ri yoki noto'g'ri ekanini aniqlang.

Sevgi, muhabbat va ishq so'zlarining barchasi arab tilidan o'zlashtirilgan.

T

N

Muhammad Yusuf ijodidan keltirilgan parchalarda *sevgi* va *muhabbat* so'zlari butkul boshqa-boshqa tushunchalarni anglatgan.

T

N

Pirimqul Qodirov fikricha, muhabbat ikki tomonlama munosabatni anglatishi bilan sevgidan farqlanadi.

T

N

MATN TURLARI

Matn – gaplardan tarkib topgan, mazmun va shakl jihatidan yaxlit murakkab birlik.

Matn ifoda shakliga ko'ra yozma va og'zaki; ko'rinishiga ko'ra monologik va dialogik; hajmiga ko'ra mikromatn va makromatn; ifoda maqsadiga ko'ra hikoya matn, tasviriy matn va muhokama matn kabi turlarga bo'linadi.

8

1.2-mashq. "Muhabbat nima?" matnining turini aniqlang.

yo'zma matn	og'zaki matn	
monologik matn	dialogik matn	
mikromatn	makromatn	
hikoya matn	tasviriy matn	muhokama matn

NUTQ USLUBLARI

Til nutq sharoiti, qo'yilgan maqsad, qo'llanish doirasi, muloqot qiluvchilarning kimligiga qarab turlicha voqelanadi. Bunda bir tushuncha har xil ifodalar, bir fkr turli sintaktik qurilmalar bilan beriladi. Tilning bunday ko'rinishi nutq uslubidir. Tilda so'zlashuv, publitsistik, ilmiy, rasmiy va badiiy uslublar farqlanadi. Bu uslublarda qo'llanuvchi birliklar so'zlashuv (*anaqa*), kitobiy (*o'shal*) va betaraf (*bu, o'sha*) birliklarga bo'linadi.

1.3-mashq. “Muhabbat nima?” matnida ajratib ko’rsatilgan so’zlarni guruhlang:

- 1) so’zlashuvga xos so’zlar:
- 2) kitobiy so’zlar:
- 3) betaraf so’zlar:

TAQIM

Tizzaning orqa tomonidagi chuqurcha taqim deyiladi. Inson tanasining bu qismi ko’p tillarda nomga ega emas. Internetda tilga oid faktlar orasida “Tizzaning orqa qismi hech qaysi tilda nomga ega emas” degan jumлага duch kelishimiz mumkin. Biroq bu fakt xabarchilari o’zbek (turkiy) tilidan bexabar ko’rinishadi. Bobolarimiz sochi uzun qizlarni ta’riflashda “sochi taqimiga tushar ekan” deyishgan; uloq (ko’pkari) o’yinida “uloqni taqimiga bosdi” degan ifoda hamon qo’llanadi.

Menimcha...

“Sevadi, sevmaydi, sevadi, sevmaydi...”

Ayrimlar biror kishi uni se-vish-sevmasligini aniqlash uchun moychechak (“romashka”) dan foydalanishadi: uning gulini bitta-bitta yulib chiqishadi. Buni filmlarda ham ko’rgan bo’lsangiz kerak? Nima deb o’ylaysiz: bu bilan nimaga erishish mumkin? Nega aynan moychechak tan-langan?

Mustaqil bajaraman.

Topshiriq. “Muhabbat nima?” matnidan quyidagi so’zlarning sinonimlarini toping. Notanish so’zlar ma’nosini lug’atdan ko’rib oling.

banogoh

ko’ks

haqiqiy

iztirob

nolimoq

ilalabad

qator

qo’llanmoq

ne tong

tuzukkina

kirib kelmoq

2-dars

2.1-mashq. “Muhabbat nima?” matni asosida quyidagi test savollarining to‘g‘ri javobini aniqlang.

1-test. Muallif fikricha, kishilar muhabbatni ...dan kelib chiqib ta’riflaydilar.	
A	ko‘rgan-bilgan ma’lumotlari
B	o‘z shaxsiy tajribasi
C	o‘sha ondagi kayfiyati
D	ijtimoiy kelib chiqishi

2-test. Matnning 3-qismida bir o‘rinda Majnun (bosh harf bilan), boshqa o‘rinda majnun (kichik harf bilan) yozilishi qaysi qatorda to‘g‘ri izohlangan?	
A	Bir o‘rinda shaxs ismi, boshqa o‘rinda kishi laqabi ifodalangan.
B	Bir o‘rinda so‘zga xos bosh ma’no, boshqa o‘rinda ko‘chma ma’no ifodalangan.
C	Bir o‘rinda kishi nomi, boshqa o‘rinda shaxs belgisi ifodalangan.
D	Bir o‘rinda Qaysning asl ismi, boshqa o‘rinda uning sifati ifodalangan.

10

2.2-mashq. Tilda fikrni ta’sirli ifodalash maqsadida bir-biriga zid tushunchalar yonma-yon qo‘llanadi (“tirik murda”, “yolg‘on haqiqat” kabi). “Muhabbat nima?” matnining 1-qismida ham shunday ifoda mavjud. Uni toping va izohlang. O‘zingiz ham shunday ifodaga misollar to‘qing.

2.3-mashq. Matndan quyidagi iboralar ma’nosiga mos so‘zlarni toping.

yodga olmoq	
xamirdan qil sug‘urgandek	
almisoqdan qolgan	
bag‘ri tosh	
dunyo turguncha	

vab-saytimiz: Zokirjon.com

Zokirjon.com vab-sayti orqali o'zingiz uchun kerakli ma'lumotlarni yuklab oling.

Zokirjon Admin bilan

90-530-68-66, 91-397-77-37 nomerga telegram orqali bog'lanishingiz yoki nza456, nza445 izlab telegramdan yozishingiz so'raladi.

Telegramda murojaatingizga o'z vaqtida javob beriladi.

10-sinf Ona tili darsligini to'liq holda olish uchun telegramdan yozing.

Telegram kanalimiz:

@Maktablar_uchun_hujjatlar

To'lov uchun: HUMO 9860230104973329

Plastik egasi Nabiyev Zokirjon

DIQQAT!!!

Sizga bu **OMONAT** qilib beriladi.
To'liq holda olganingizdan so'ng:
Faqat o'zingiz uchun foydalaning.
Hech kimga bermang hattoki eng yaqin insoningizga ham.
Internet orqali vab-saytlarga joylamang.

Kanal va gruppalariga tarqatmang.

OMONATGA

HIYONAT QILMANG.

Bizni hizmatdan foydalanib qulay imkoniyatga ega bo'ling!

Bizda maktablar uchun quydagi hujjatlar mavjud

- 1. 1-11-Sinflar uchun sinf soati ish reja va konspektlari**
- 2. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan to'garak hujjatlari**
- 3. Sinf rahbar hujjatlari**
- 4. Metodbirlashma hujjatlari**
- 5. Ustama hujjatlari**
- 6. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan konspektlar**
- 7. 1-11-Sinflar uchun Ish rejalar (Taqvim mavzu rejalar)**
- 8. Darsliklarning elektron varianti**
- 9. Maktab ish hujjatlari**
- 10. Direktor ish hujjatlari**
- 11. MMIBDO' ish hujjatlari**
- 12. O'IBDO' ish hujjatlari**
- 13. Psixolog hujjatlari**
- 14. Xotin-qizlar qo'mitasi ish hujjatlari**
- 15. Kutubxona mudirasi ish hujjatlari**
- 16. Besh tashabbus hujjatlari**
- 17. Ochiq dars ishlanmalar, taqdimotlar, slaydlar**